

RÉVÉSZ BÉLA*

Titkosszolgálati és diplomáciai információk Bukarestből Budapestre 1989 végén

Forradalom vagy palotaforradalom? Mi történt 1989-ben Romániában? A népharag döntötte meg a rendszert vagy belső összeesküvés végzett vele? Netán a két eseménysor lefedte egymást? A kérdések mindmáig nélkülözik a tisztázó válaszokat, amelyekhez a korszak dokumentumainak hiányos hozzáférhetősége éppúgy hozzájárul, mint a politikai osztály 1989/1990 változásai során mutatkozó nagyfokú érintetlensége. És bár igaz, hogy a közép-európai országok átalakulásai általában véve sem hozták magukkal a megnyugtató felelősség-feltárási vizsgálatok eredményeit, de *Horváth Andor* egy további helyi sajátosságot is észrevesz: „A romániai rendszerváltás tisztázatlansága nem véletlen kísérőjelenség, hanem éppen azt mutatja, hogy a Ceaușescu-rendszer bukásában is más volt, mint a többi.”¹

Ahogy előkerültek a dokumentumok és kezdett összeállni a történet, egyre többen válték úgy, hogy a súlyos emberáldozatokkal járó lövöldözések csak arra voltak jók, hogy elfedjék a hatalmi központban zajló puccs valódi természetét, ahogy a kommunista vezetés egy csoportja átvette és tömegmegmozdulással legitímálta a hatalmát.² Más szerzők szerint akkor járunk a legközelebb az igazsághoz, ha a felkelésre önmagában még nem elegendő erejű népi tiltakozást olyan impulzusnak tekintjük, amely lehetőséget adott a *Ceaușescu* eltávolítására képes és a lehetőséget megragadni kész kommunista csoportnak a hatalom átvételére-átmentésére. „A puccsba fordított népi megmozdulás provokációkkal, a háttérben titkos machinációkkal tarkított folyamat volt.”³ Az eltérő értelmezések valójában csak annyiban közösek, hogy 1989. december 21-én és 22-én a diktatúra megbukott, „órák alatt összeomlott a pártállam kártyavára”⁴, illetve, hogy „az államszocialista, a párt körül mozgó udvari elit maradt hatalmon”.⁵ A differenciáltabb válaszkísérletek inkább romániai kutatóktól származnak. Paradox módon miközben a

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem ÁJTK, Politológiai Tanszék

¹ HORVÁTH ANDOR: *Diktátorok tündöklése és bukása*. Korunk 1999/11. 36. p.

² Vö.: KISS GY. CSABA: *A demokrácia távlatai Kelet-Közép-Európában*. Új Holnap, 1998. 1.

³ RIPP ZOLTÁN: *Rendszerváltás Magyarországon : 1987–1990*. Napvilág, Budapest, 2006, 503. p.

⁴ DEMÉNY LAJOS: *Pártosodás és pártok Romániában 1989–1992*. In: *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989–1992*. (Szerk. BIHARI MIHÁLY) Kossuth, Budapest, 1993. 283. p.

⁵ TAMÁS PÁL: *A kelet-európai forradalmak*. INFO-Társadalomtudomány 14. 1990. október, 27. p.

romániai rendszerváltást egy hirtelen és erőszakos eseménysorozat vezette be,⁶ mégis nagymértékű folytonosságról beszélhetünk a fordulat előtti és utáni elitek kapcsán. *Lucian Boia* történész szerint, ha az uralkodó elit egészét nézzük, akkor nehezen igazolható, hogy 1989 decemberében valódi hatalomváltás történt volna Romániában. *Ceaușescu* és köre megbukott, de egy másik kör került az élre – ugyanabból az elitből –, a nómenklátúra pedig mindent megtett annak érdekében, hogy megőrizze privilégiumait. Míg a kommunizmus bevezetése a korábbi elit eltűnésével járt, a kommunista rendszer bukása nem.⁷ A decemberi – egyébiránt mindmáig meglehetősen homályos – fejlemények nyomán,⁸ a Ceaușescuval elégedetlen kommunista politikusok és a velük szövethető csoportok kerültek hatalomra. Az új hatalmi központ, a forradalom letétemenyeseként fellépő Nemzeti Megmentési Front egy olyan ernyőszervezetként jött létre, amely vidéken átvette a felszámolt Román Kommunista Párt apparátusát, és így azonnal be is töltötte a *Ceaușescu* bukása után támadt hatalmi űrt.⁹

Az alábbi források az 1989-es romániai végkifejlet történéseit kívánja néhány mozzanat erejéig illusztrálni a magyar diplomácia, illetve titkosszolgálatok optikáján keresztül.

I. A bomlás éve

A nyugati politikusokat, elemzőket és újságírókat váratlanul érte az 1989-es kelet-közép-európai események sorozata. Többségük számára a nagy összefüggések és az apró részletek sok eleme is rejtve maradt, ami azt eredményezte, hogy az eseményeket a maguk egyediségében szemlélték.¹⁰ A romániai események vonatkozásában a tájékozatlanságot további körülmények is fokozták. A romániai forrongások kezdetekor az amerikai hírközlő szervek figyelmét elsősorban Panama Egyesült Államok általi lerohanása kötötte le, és az év végi szabadságolások a szokásosnál is nehezebbé tette, hogy tapasztalt tudósítókát küldjenek a konfliktus helyszínére. Ráadásul a forradalom kitörése után az amerikai újságírók Románia határára érve utazási problémákkal is szembe kerültek:

⁶ Az 1989-es fordulattal kapcsolatban lásd SIANI-DAVIES, PETER: *Revoluția Română din Decembrie 1989*. București, Humanitas, 2006. A forradalom értelmezéseinek tipologizálását lásd CESEREANU, RUXANDRA: *Decembrie '89. Deconstructia unei revoluții*. Iasi, Polirom, 2004. Cesereanu forradalom és „álcazott államszín” kombinációjaként értékeli az eseményeket, amelyekre katalizátorként hatott a nagyhatalmak beleegyezése, *ibid.* 215. p.

⁷ BOIA, LUCIAN: *Romania. Borderland of Europe*. Reaktion Books, London, 2001. 152–154. pp.

⁸ Lásd IRHÁZI JÁNOS: *A rendszerváltás Romániában*. Egyenlítő, 2009/7-8. 18–23. pp.

⁹ GALLAGHER, TOM: *Furtul unei națiuni. Romania de la comunism încoace*. București, Humanitas, 2004. 95. p. A hatalmi mechanizmusok alakulásáról lásd: BALOGH LÁSZLÓ: *Románia története*. Aula, Budapest 2001. 373–375. pp. Az új struktúrákkal kapcsolatban lásd: Siani-Davies 2006, 274–313. pp.

¹⁰ E tekintetben módszertani útmutatóul szolgálhat a kelet-közép-európai országok legújabb kori történelmének megismerésekor Tökés Rudolfnak a magyarországi „eseménydús, csodák éve” kapcsán tett megállapítása: „Célom annak bemutatása, hogy ami Magyarországon történt (...) 1989 folyamán, korántsem volt csoda, hanem mindez olyan sajátos politikai döntések és statisztikailag alátámasztható társadalmi-gazdasági folyamatok következménye volt, amelyet a politikai rendszer és vezetői indítottak be és már az 1948–1948. évi kommunista hatalomátvétel óta mozgásban tartottak.” TÖKÉS RUDOLF: *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957-1990*. Kossuth, Budapest 1998. 14. p.

alig tudtak bejutni, és komoly gondot okozott a hírek megszerzése és ellenőrzése.¹¹ Ezért inkább többen visszafordultak Budapestre, és az ott szerzett bukaresti híreket továbbították a kiküldő orgánumoknak.¹² A Bukarestre irányuló médiafigyelem további akadályát jelentette az 1989. december 22-re a Brandenburgi-kaputól, az éppen leomlott Berlińi faltól élõben közvetített nagyszabású rock-gála, amely adást a világ legnagyobb tévé-társaságai közvetítettek. „Októberben, novemberben és decemberben a világ a nemzetközi társaságok mindig lekéstek a nagy kelet-európai eseményekrõl, meglepték õket ezek az események.”¹³ Ennek a késlekedésnek egy sajátos történelmi paradoxonára hívta fel a figyelmet Rév István: „Megkockáztatható mindezek mellett az is, hogy ami történt, az részben azért történt, mert nem volt elõrelátható az, ami történni fog. Ha elõre látták volna, akkor más történt volna, mint ami bekövetkezett.”¹⁴

Ami a Romániában történeteket illeti Európa, ha nem a világ figyelme régóta a Ceauşescu által folytatott politikára irányult. A közép-kelet-európai egypártrendszerû országok sorából is kitúnt a „conducător” diktatórikus hajlamaival, etnikai „homogenizáló” és falurendezi terveivel. A határon túli magyar nemzetiségi problémák viszont a Kádár-korszak szinte egészében – a rendszer legitimitáció-deficitjével kapcsolatos egyéb kérdések mellett – tiltott téma volt. A pártvezetés nemzetközi politikai, internacionalista és testvérpárti kötöttségei tabusították, egyben monopolizálták a problémakör értelmezését. Így ennek „szabad” megbeszélése az illegális ellenzéki diskurzusokba szorult vissza, illetve nagy kommunikációs lehetõséghez juttatta ennek napirenden tartásával a nyugati magyar emigrációt, és a külföldi magyar nyelvû rádiókat, orgánumokat.

Az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya által összehívott fõszerkesztõi értekezletek egyben a sajtó pártirányításának az alapformáját is jelentették.¹⁵ Havonta egyszer tartottak fõszerkesztõi értekezleteket, ahol a várható események publikálhatósága, majd általános az elmúlt periódus munkájának elemzése is szóba került. Nem véletlen, hogy éppen az Erdéllyel foglalkozó „problematisus írások” kapcsán függesztette fel 1978-ban a pártvezetés ezt az egyébként „hatékonyan” mûködõ „utólagos cenzúrát” és írta elõ, hogy a határokon túli magyarok helyzetével foglalkozó írások „átmenetileg” csak elõzetes konzultáció után jelenhetnek meg (azaz ezeket be kellett mutatni a KB Agitációs és Propaganda Osztálynak).¹⁶

A helyzet további elmérgesedéséhez hozzájárultak az 1988 elejétõl még csak szál-lingózó, majd fantasztikumában is egyre hihetõbbnek tûnõ hírek a késõbb „falurombo-

¹¹ HORVÁTH, JÁNOS – SZÁNTÓ, ANDRÁS (ed.): *The crucial facts: misleading cues in the news of Central and Eastern Europe during Communism's collapse*. New York, Freedom Forum Media Studies Center, Columbia University, 1993. 55. p.

¹² 1990. áprilisában nemzetközi szimpóziumot rendeztek Budapesten „A média velünk van! A televízió szerepe a romániai forradalomban” címmel. Lásd MORSE, MARGARET (médiakutató, USA) hozzászólását: „A televízió velünk van!” Jel-Kép 1990/2. 78. p.

¹³ GEERT LOVINK, a holland Mediamatic Magazine fõszerkesztõjének hozzászólása, *ibid.* 76. p.

¹⁴ RÉV ISTVÁN hozzászólása. „Láttuk-e, hogy jön?” *A társadalomtudomány sikerei és kudarcai a kelet-európai politikai átalakulásban*. Az 1990. december 7-én tartott szimpózium anyaga. (Szerk. LENKEI JÚLIA). T-Twins, Budapest, 1991. 11. p.

¹⁵ HEGEDÛS ISTVÁN: *Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén*. Médiakutató, 2001. 1.; PÓR EDIT: *A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963-1979*. In: Zárt, bizalmas, számozott. II. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai 1962-1979. Osiris, Budapest, 2004.

¹⁶ MOL M-KS 288. f. 22178/25. õ. e.

lás"-ként elhíresült gigantikus vízióról.¹⁷ Románia márciusban bejelentette, hogy a falusi lakosság nagy részét az ún. településrendezési terv keretében az ezredfordulóig városias jellegű agráripari központokba fogják költöztetni. *Nicolae Ceaușescu* saját bevallása szerint húsz évig érlelt¹⁸ tervének részleteit az elnök-pártfőtitkár 1988 április 29-i beszédéből ismerhette meg a világ. Ez mintegy kétezer magyar nemzetiségűek lakta településeket érintett, főként Hargita, Fehér, Bihar, Kolozs, Szatmár és Kovászna megyékben.¹⁹

A román külpolitika említett magyarellenessége a nyílt, katonai konfrontációig már csak a Varsói Szerződés még létező – bár már alig működő – szervezete miatt sem vezethető,²⁰ miközben Moszkva már végképp feladta, hogy „legalább a béke nyomát megőrizze a két ország között”.²¹ A konfliktus mélypontja feltehetően a *Ceaușescu* bukását közvetlen megelőző hetekre datálható.²² A keleti határsávban tapasztalható romániai csapatmozgásokról, készülődésekről egész évben folyamatosan érkeztek többkevesebb megbízhatóságú hírek,²³ de mindezeket felülmúlta az osztrák sajtóban is megszéllőztetett, budapesti eredetű információ, miszerint Románia őszi időponttal katonai akciót készít elő Magyarország ellen.²⁴ Ugyanezek az információk állhattak a Belügyminisztérium rendelkezésére, amikor 1989. június 19-i keltezésű Tájékoztató Jelentésében egy Magyarország elleni katonai akció előkészítésére hívta fel az MSZMP Elnökségének a figyelmét.²⁵ Ugyanekkor jelentette a bukaresti nagykövetség – több nyugati nagykövet véleményére hivatkozva –, miszerint Románia középhatótávolságú rakéta-

¹⁷ RÉVÉSZ, BÉLA: *Tensions Without Solutions: Romanian-Hungarian Relations, 1987-89*. Српска Политичка Мисао / Serbian Political Thought. Beograd, No. 2/2011, 7–47. pp.

¹⁸ Az RKP KB 1967 októberében fogadta el az ország közigazgatási-területi megszervezésének javítására és a falusi helységek szisztematizálására vonatkozó alapelveket. De hogy ez valójában mit jelent, azt a néptanácsi elnökök 1976 februárjában tartott kongresszusán elmondott hozzászólásában fejtette ki Ceaușescu: „A községek rendezésénél arra törekszünk, hogy csökkentjük a falvak számát, (...) erőteljes központokat építsünk ki, és a fejlődőképes községekbe és falvakba összpontosítsuk a legfontosabb gazdasági és társadalmi tevékenységet.” Idézi BALÁZS ÁRON: *A romániai falurendezésről*. Külpolitika, 1989/2. 78. p.

¹⁹ Lásd VINCZE GÁBOR: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1994. 108. p.

²⁰ BORHI LÁSZLÓ: „Magyarország kötelessége a Varsói Szerződésben maradni” – az 1989-es átmenet nemzetközi összefüggései magyar források tükrében. *Külügyi Szemle*, 2007/2-3. 255–272. pp.

²¹ RIPP ZOLTÁN: *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990*. Napvilág, Budapest, 2006. 503. p.

²² *Documente Diplomatice Române. Seria a III-a. România și Tratatul de la Varșovia. Conferințe miniștrilor Afacerilor Externeși ale adjunct ilor lor. (1966-1991)* Editura ALPHA MDN București. 2009. 1169–1205. pp.

²³ „A moldáviai hadtest átcsoportosítását követően – melyre a múlt év végén került sor –, Erdélyben, ahová a utóbbi időben az ország területéről masszív katonai erőket irányítottak, csapatmozdulatokról számol be a lakosság. Egyúttal mindenütt jelentős számú tartalékost hívtak be.” ABTL Hírszerző jelentések. Románia 1988 05 18. ABTL 1.11.4. 284. d. 2419. tétel 67/9-1143/88.; „A román hadvezetés ez év őszére (október-november) tervbe vett egy Magyarország elleni katonai offenzívát. Állítólag meg vannak győződve arról, hogy gyorsan, számottevő akadályba nem ütközve jutnak el a Tisza vonaláig, még mielőtt a magyar hadsereg mozgósítani tudná dunántúli egységeit.” NOIJ összefoglaló jelentések 1989. június 21. ÁBTL 2.7.1. 062111.

²⁴ Magyar Népköztársaság Nagykövetsége, Bécs, 1989. augusztus 3. TÜK visszaminősített iratok, Ausztria 1989. MOL KÜM XIX-J-1-j. 20. d. 003390.

²⁵ Az MSZMP KB Nemzetközi Pártkapcsolatok osztályának Javaslatja az Elnökség részére a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete bukaresti ülésén való részvételünkről. 1989. június 30. MOL M-KS 288. f. 59/1. ő. e. 2. p.

gyártási technológiához jutott: „Konkrétan szövegezték erről az egyik itteni amerikai diplomata, aki elmondta munkatársunknak, megbízható információik szerint Románia – arab közvetítéssel – valóban hozzájutott a gyártási technológiához. Eddigi adataik arra utalnak, hogy a gyártási előkészületeket a Brassó melletti Ghimbav repülőgépgyárban tették meg, de az előállításig még nem jutottak el annak elsődleges feltétele a célbajuttatás gyakorlati kipróbálása, amelyet nem lehet a műholdak elől eltitkolni és erre eddig nem került sor. A kérdés veszélyességét értékelésük szerint elsősorban az jelenti, hogy olyan országok kezébe juthat a fejlett technológia, példaként a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot és Pakisztánt is megemlítette, amelyek vezetői kiszámíthatatlanok és a realitásoktól elrugaszkodott egyéni érdekeik, céljaik érvényesítéséhez adott esetben nem riadnak vissza ezen eszközök alkalmazásától sem.”²⁶

II. A végkifejlet

Szűts Pál bukaresti magyar nagykövete, 1985. október 31-én érkezett új állomáshelyére.²⁷ Hat esztendeig tartó ténykedésére esett a magyar-román kapcsolatok talán legválóságosabb időszakasza: a nacionalizmussal súlyosbított sztálini diktatúra, a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak megfélemlítése, a falurombolás, a menekülők meginduló áradata, az amúgy is rossz életkörülmények további romlása, a magyarellenés állásfoglalások, diplomáciai tiltakozások, jegyzékváltások állandósulása.²⁸

Ebben helyzetben került sor 1989. november 20–24. között – minden korábbinál nagyobb biztonsági intézkedések közepette – az RKP XIV. kongresszusára. Már az előkészületek során tapasztalni lehetett, hogy a súlyosbodó feszültségek – ha a nyilvánosság számára alig érzékelhetően, de – hatással lesznek a munkára – hívta fel a figyelmet a nagykövetségi jelentés.²⁹ Miközben az RKP kongresszusainak immár hagyományos velejárájaként ismét sor került a főtítkárra „hangulat-karbantartó, teátrális piaclátogatásaira”, eközben „a normálistól messze elmaradó ellátást is csak az ország tartalékainak rovására a rendkívüli események esetére fenntartott keretből tudják fedezni”. Külpolitikai téren viszont egyre nyilvánvalóbb Románia elszigeteltsége: „A stabil partnerként kezelt NDK vezetőinek eltávolítását³⁰ kiheverhetetlen traumaként élte meg a román vezetés. Nem kevésbé volt sokkoló hatású a csehszlovák vezetők döntése, amely megnyitotta az

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. A Külügyminisztérium TÜK-iratai 1989, Románia, (a továbbiakban: MNL OL.), XIX-J-1-j, 74. doboz (a továbbiakban: d.) Rejtjeltávirat 1989. 06. 21. BUC20696.

²⁷ Szűts Pál (1932–) magyar diplomata. 1959 és 1963 között a KISZ V. Kerületi Bizottságának titkára. 1963-tól 1971-ig a KISZ KB nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője. 1973–1975-ben a kairói nagykövetség tanácsosa, 1975–1979-ben tripoli nagykövete. 1979–1980-ban a Külügyminisztérium főosztályvezető-helyettese. 1980 és 1985 között a Magyarok Világszövetsége főtítkárhelyettese. 1985-től 1990-ig bukaresti nagykövete. FÖLDES GYÖRGY: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés: 1956–1989*. Napvilág, Budapest 2007. 549. p.

²⁸ SZÜTS PÁL: *Bukaresti napló 1985–1990*. Osiris, Budapest 1998. 337. p.

²⁹ MNL OL XIX-J-1-j, 74. d. Rejtjeltávirat 1989. 11. 07. BUC20696.

³⁰ 1989. november 7-én lemondott Willy Stoph kormánya, másnap pedig kollektíve a Német Szocialista Egységpárt Politikai Bizottsága is.

NDK állampolgárok előtt Csehszlovákia határait.”³¹ Ráadásul, az Európai Gazdasági Közösség bukaresti nagykövetei közös elhatározással úgy döntöttek, hogy – a magyar állásponthoz hasonlóan – nem vesznek részt a pártkongresszus megnyitó ülésén. A magyar nagykövet jelezte ugyan részvételi szándékát, ám – amint a Külügyminisztériumnak jelezte – „elképzeltetőnek tartom a megnyitóról való teljes vagy részleges – szünetben feltűnés nélküli távozás – távolmaradásomat, szükség esetén a kivonulást is.”³²

A romániai társadalom látszólagos mozdulatlanságának³³ 1989. december 16-án hirtelen vége szakadt, amikor Temesvárott a lakosság szimpátia-tüntetést rendezett *Tőkés László*, a rendszert bíráló magatartása miatt üldözött református lelkész mellett.³⁴ A Román Kommunista Párt másnapra összehívott Politikai Végrehajtó Bizottsági ülésén *Ceaușescu* bejelentett, hogy „szerveinknek tegnap este sikerült rendet teremteni. Kiköltötték [*Tőkés Lászlót*] és elküldték, ahová a Püspökség helyezte.” Ezt követően a honvédelmi és a belügyminiszterhez fordulva felrótta nekik, hogy ha a milícia fel volt fegyverezve, akkor ezt miért nem használták! „Ha fel vannak fegyverezve, löni kellett volna, nem pedig hagyni magát, hogy megverjék és beengednie őket a megyei pártbizottság székházába. (...) Löniük kellett volna, földre teríteni őket.” Az ülésen szintén jelenlevő *Elena Ceaușescu* még keményebben fogalmazott: „Közéjük kellett volna löni, estek volna halomra, s aztán összeszedni, s a pincébe vinni. Senki onnan ki ne kerüljön.”³⁵

A *Securitate* (Departamentul Securității Statului – Állambiztonsági Igazgatóságok) III. Igazgatósága (Direcția III.) foglalkozott a Kémelhárítással (Contraspionaj). Az egyre feszültebbé váló helyzetben a magyar hírszerzők a kémelhárítás fokozott aktivitását tapasztalták. „A vasárnapi temesvári események hatására diplomatáink közül Botos fn.

³¹ 1989. októbere folyamán Csehszlovákia többször jelezte a kelet-berlini vezetésnek, hogy tűrhetetlennek tartja a Prága belvárosában előállt helyzetet és ha az NDK nem változtat a keletnémet polgárok nyugatra utazásának szabályain, akkor Magyarországhoz hasonlóan megnyitja nyugati határát. 1989. november 4-én Gorbacsov látogatást tett az NDK-ban. Viselkedése egyértelművé tette a keletnémet vezetés számára, hogy nem zárkozhat el a változtatások elől. Erich Honecker lemondása után Csehszlovákia nyomására az NDK-államvezetés kidolgozta a nyugatra utazást szabályozó új javaslatokat. PÁNDI LAJOS: *A kelet-európai diktatúrák bukása*. Dokumentumgyűjtemény : 1985–1995. Szeged, Mozaik, 1996. 84. p.

³² MNL OL XIX-J-1-j, 74. d. Rejtjeltávirat 1989. 11. 16. BUC20343.

³³ A társadalom „bénultsága” nem zárta ki egyes kisebb csoportok szervezkedését. A magyar hírszerzés Athénban állomásozó brit diplomatára hivatkozva jelentette, hogy a legfelsőbb szintű román állami és politikai vezetésben ma már jelentős azon személyek száma, akik megtették az első lépéseket *Ceaușescu* hatalomból való eltávolítására. „Ennek a kb. 15–20 fős csoportnak a tevékenységét nagyban elősegítette Honecker, majd Zsivkov távozása. A november 20-án kezdődő kongresszuson nem várható még palotaforradalom s azt is kizártnak tartják, hogy *Ceaușescu* a magyar modell szerint egy hatalom nélküli pozícióba történő áthelyezéssel állítsák félre. Személyes véleménye szerint a kongresszust közvetlen megelőző PB-ülésen elképzelhetőbb és kivitelezhetőbb lett volna egy puccszerű hatalomátvitel, mint a kongresszuson. Erre azonban ma még nincs elég ereje *Ceaușescu* ellenzékének.” III/I. Csoportfőnökség. Állomás: Athén (Szigorúan titkos! Rejtjelezett okmány) 1989. november 15. ÁBT/L.1.11.4-T-III/89 542. d. 149. p.

³⁴ Vincze Gábor – szintén a nagykövetségi jelentések nyomán – a *Tőkés*-jelenségre figyelemmel dolgozta fel ezt az időszakot. VINCZE GÁBOR: *Tovább a lejtőn – a gödör aljáig*. Magyar–román kapcsolatok 1989 második felében a magyar diplomáciai iratok tükrében. Székelyföld, 2009/7. 75–120. pp.

³⁵ Az RKP Politikai Végrehajtó Bizottság 1989. december 17-i ülésének gyorsírásos jegyzőkönyve. Adevarul, 1990. január 14. Magyar nyelvű közlése: „A parancs világos: löni! In: GYARMATH JÁNOS (szerk.): *Élőlánc*. RMSZ-zsebkönyvek. Romániai Magyar Szó, Bukarest, 1990. 137–162. pp.

titkos megbízottat és a D-49-es elvtársat már vasárnap szoros, agresszív figyelés alá vonták, Tapolcai fn. tmb. és magam mozgását kissé konspiráltabb módon figyelik.”³⁶

A december 20-án délután a háromnapos teheráni látogatásáról hazaérkezett *Ceașescu* Temes megyére azonnal elrendelte a szükségállapotot. A hadsereg, a Belügyminisztérium valamennyi egységét és a hazafias gárdák alakulatait riadókézsültségbe helyezték.

A magyar diplomácia számára *Ceașescu* este elhangzott tévébeszédénél (amelyet követően csak a műsor zárásakor ismertették a szükségállapot bevezetéséről szóló rendeletet), nagyobb meglepetéssel szolgált Stoian külügyminiszter. Késő este ugyanis magához kérte – a nagykövet távollétében – Magyarország ideiglenes ügyvivőjét, hogy a *Ceașescu* által a tévében előadottakat kiegészítse, a magyar állami vezetésnek címezve. A temesvári eseményekkel kapcsolatban előadta: „adataink, bizonyítékaink vannak arra, hogy azokat külföldi kémszervezetek, reakciós csoportok es körök, a romániai helyzet destabilizálásában, hazánk területének megváltoztatásában érdekelt erők támogatásával szervezték, területi integritásunkat támadva. Meg kell mondanunk, hogy ilyen célokat nyilvánították ki, és azok kinyilvánítását folytatják az önök országának politikusai és sajtószervei. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a kémszervezetek aktivizálták tevékenységüket. (...) A különböző ürügyekkel történő próbálkozások a belügyekbe való beavatkozásra, a különböző nemzetközi szervezeteknek címzett úgynevezett »felhívások« valamint egyes román állampolgárok Románia társadalmi, politikai szervezetei, párt és állami vezetői elleni közvetlen bujtogatása bizonyítják a magyar hatóságok Románia destabilizálására irányuló szándékait.” Végezetül utalt arra is, hogy világos információkkal rendelkeznek a Szovjetunió szándékairól, nevezetesen hogy katonai erővel is beavatkoznak Romániában.³⁷

Ezt követően már csak a másnapi, Köztársaság téri nagygyűlésről szóló jelentés érkezik a nagykövetségről. Ennek a frissessége adja hitelességét, hiszen a számtalan ismert beszámoló nem azonnali közlést igényelt. A nagykövetség jelentése a déli eseményekről viszont már négy órakor a Budapestre, a Külügyminisztériumba érkezett.

„Bukarestben a csütörtök déli órákban nagygyűlést tartottak, amelyen helyi üzemek, vállalatok, intézmények dolgozóinak sok tízezres tömege vett részt. A megmozdulás résztvevőinek egy csoportja megzavarta a nagygyűlést. Az esemény azzal kezdődött, hogy üzemek képviselői elítélték a »terrorista bandáknak«, nevezett csoportok temesvári rendezését. A köztársasági palota és a pártközpont által határolt téren összegyűlt tömeg éltette a pártközpont erkélyén megjelent *Nicolae Ceaușescu*t. Amikor a párt és állam vezetője a mikrofon elé lépett és megkezdte beszédét, első mondatai után a televízió és a rádió megszakította az adást. *Ceașescu* beszédét ugyanis hangzavar, moraj zavarta meg, *Ceașescu* meg is állt beszédével, amelyet papírról olvasott, fején perzsa kucsmával. Az emelvényről többen eltávoztak a beszéd közben, köztük egy tábornok is. Egyikük – az éppen szünetet tartó – N. Ceaușescunak valamit súgva távozott. Időközben értesültünk arról, hogy a tömeg a beszéd alatt az őket feltartóztatni szándékozó civilek ellenére, szétszéledni indult, mindez a képernyőn is tapasztalható volt, és a közelben

³⁶ Hírszerzés. Románia 1989. ÁBTL 1.11.4-T-III/89 542. d. 241. p., 1989. december 15. 236. p.

³⁷ MNL OL XIX-J-1-j, 74. d. Rejtjeltávirat 1989. 12. 21. BUC00535.

lakó kolónia-tagjaink is észlelték. Az emelvényről többen, köztük *Elena Ceaușescu*, széles gesztikulálással nyugalomra intették a tömeget *Ceaușescu* beszéde alatt. Kolóniánk tagjai látták, hogy a tömeg szélén tartózkodók rendbontást kezdeményeztek és *Ceaușescu*-képeket tiportak. AZ elégedetlenség hangjait, füttyögéseket, közbekiáltásokat hangszórókkal közvetített skandalásokkal nyomták el. *Ceaușescu* – beszédét láthatóan lerövidítve- szabadon igyekezett hatást gyakorolni az egybegyűltekre, az előző esti TV-beszéd elemeinek ismétlésével. A legnagyobb hangsúlyt az ország területi épségének és függetlenségének megvédésére helyezte. A néhányperces megszakítás után a televízió és a rádió visszakapcsolta a helyszínt, ekkor *Ceaușescu* beszédében felhívta a dolgozókat a szocialista vívmányok megvédésére; az egybegyűltek nagy tapsal fogadták bejelentését, hogy januártól javítják a dolgozók bérét. A beszéd viszonylag rövid volt, s láthatóan gyorsan befejeződött a nagygyűlés. A nagygyűlés résztvevőinek egy csoportja, amely megzavarta *Ceaușescu* beszédét, elvonult a helyszínről és az utcán kiáltotta: »Szabadságot!«, »Temesvár!«. A menet *Ceaușescu*-képeket tépett össze és zászlókat égetett el. A román sajtó egyébként nagyarányú kampányt kezdett, amely *Ceaușescu* szerda esti beszédének hangnemében elítéli a temesvári »huligán, terrorista, fasiszta, provokatív akciókat«.

A befejezés pillanatában a Köztársaság térre vezető útvonalakon bevetették a speciális rendfenntartó alakulatokat, rohamsisakban, gyakorló ruhában, gumibottal és pajzsral felszerelve. A rendfenntartó erők és a tömeg között dulakodásra került sor. Az elégedetlenkedő tömeg Bukarest utcáin viszonylag nagyobb kiterjedésű területen helyezkedett el, így az elnémitásukra bevett egységek erőt nem lehetett koncentrálni. Elszórtan fejtelenség ütötte fel a fejét. Jól kivehetően lövés-szerű döbbenéseket hallottunk (háromszor, egymást követően), amely könnygázgránát kilövésének hangjára emlékeztetett. Személyesen tapasztaltam az elégedetlenkedők egy csoportjának közvetlen közelében, hogy fiatalok nemzetiszínű zászlókat lobogtatva »Temesvár, Temesvár!« kiáltásokkal fejezték ki szolidaritásukat az ottani megmozdulás céljaival. A rohamegységek a beszédet követő egy óra elteltével sem tudták helyreállítani a rendet. Körkörös alakzatokba fejlődve, igyekeztek a tömeget szétesztatni. Nagykövetségünk közvetlen közelében összeverődött csoportosulás egy női tagjának elmondása szerint a rendfenntartó erők őt és még néhány más társát ütlegelték. Folyamatosan érkeznek a fővárosba ponyvás teherautókon újabb rendfenntartó alakulatok. A gépjárművek szabad útvonalának biztosítása érdekében a forgalmat korlátozzák. A beszédet követően a bukaresti rádió indulókat közvetített egészen 14 óráig, amikor is visszaállt az előzetesen kiadott műsor közvetítésére. Ez arra utal, hogy a beszédet 14 óráig tervezték. Géppisztollyal felfegyverzett rohamalakulatok is megjelentek a városban, nagykövetségünkről is hallhatók sorozatlövések, melynek megtörténtét a nagykövetségünk őrzésére rendelt rendőrsopost is megerősítette.³⁸

A következő zűrzavaros napok történeteit a polgári hírszerzés is részletesebben továbbítja Budapestnek. „December 22-én, pénteken Az Intercontinental-szálló előtt összegyűlt tömeg feje felett 11 órától kb. félkettőig figyelmeztető világító lövedékeket lőttek a levegőbe, könnygázzal, vízágyúval próbálták őket osztatni. A tömeg járműveket

³⁸ MNL OL XIX-J-1-j, 75. d. Rejteltávirat 1989. 12. 21. BUC00537.

gyűjtött fel, kb. 2 óra es félhárom között, a közben helyszínre érkezett katonaság a tömeget szétszalatta, kiszorította az útról. A hadsereg ma reggel tankokkal, katonákkal ott állt a tér körül. Ma féltíz és háromnegyed tíz között a nagykövetség előtt 2, kb. 500-600 emberből álló csoport vonult el. »Ti is románok vagytok!«, »Románok és magyarok!«, »Szabadság, szabadság!« jelszavakat skandálva. A város más útvonalain is tömegek haladnak a központ felé. Egyes lövések hallatszanak. A központ felett helikopterek köröznek, megszólaltak a harangok. Vidéki információink szerint tegnap Brassóban álltak a gyárak, a lakosság békés tüntetést tartott a pártház előtt. A roham-sisakokkal, pajzzsal felszerelkezett katonaság nem avatkozott be csak a levegőbe lőttek. Az emberek *Ceaușescu* képeket és Scânteiat égettek.³⁹

Nagyszébenben információink szerint szintén tüntetés volt, itt belelőttek a tömegbe. Marosvásárhelyen épületeket gyűjtöttek fel, könyveket égettek el. Kolozsváron a Kontinentál Szálló előtti összecsapásoknak nyolc halálos áldozata van. Két nevet tudunk: *Matis Lucian* és *Călin Nemeș*. Maros megyében a bányászok sztrájkolnak, ellenük fegyvert használnak. A rádió és a tévé 12.30-kor megszakítva adását közölte, hogy egész Románia területére elrendelték a rendkívüli állapotot. Szövege azonos a Temes megye vonatkozásában kihirdetettel. Ezek szerint a hadsereg, a belügyminisztérium valamennyi egységét és a hazafias gárdák alakulatait riadókészültségbe helyezték. A rendkívüli állapot idején tilos bármilyen nyilvános gyűlés és nem engedik, hogy ötnél több személy csoportosan közlekedjen. Éjszaka 23 órától tilos az utcákon tartózkodni, csak az éjszakai váltásban lévő dolgozók kivételek ez alól. A rádió külön közleményben tudatta, hogy a temesvári fejleményekről nem szolgáltatott a vezetésnek pontos és megfelelő információkat *Vasile Milea* nemzetvédelmi miniszter és így árulóvá vált, az imperialisták cinkosa lett. A közlemény tudatja, hogy *Milea* öngyilkos lett. A közlemény beolvasása után a román rádió indulókat sugároz. A román televízióban, ahol a felkelők vezetői nyilatkoznak a folyamatos adás keretében, bejelentették: *Nicolae Ceaușescu* nem tudott elmenekülni. Fehér helikopterét elfogták, és útját Dacia gépkocsival folytatta Argeș megyében. Felszólították a lakosságot, hogy fogják el a Conducător. A legfrissebb bejelentés szerint már el is fogták, őt is és feleségét is. Ugyancsak felszólítás hangzott el a hadsereg felé: *Nicolae Militaru* vezérőrnagy kiadta a parancsot, hogy a hadsereg tagjai azonnal vonuljanak be a laktanyákba, ne tüzeljenek többé, hagyják abba a gyilkolásokat. Szólt arról is, hogy kivizsgálják *Vasile Milea* nemzetvédelmi miniszter halálának körülményeit, mert szavai szerint »ő nem lehetett áruló!«⁴⁰

³⁹ A Scânteia a Román Kommunista Párt központi lapja volt. Sorin Toma a Scânteia főszerkesztőjeként 1950-ben úgy fogalmazott, hogy „a szocializmus eszméinek terjesztése nem lehet spontán folyamat, hanem irányított, rendszeres és tervszerű művelet kell hogy legyen, amely során a népi demokratikus állam a szocialista iparosítás során megszerzett anyagi javakra támaszkodva tölti be nevelő szerepét”. A magyar nyelvű lapokra is kötelező érvényűek voltak a Scânteia irányadó vezércikkei, amelyek kijelölték a sajtó szerepét a szocialista átalakulás folyamatában. Sorin Toma: Republica Populară Română pe drumul revoluției culturale. Scânteia, 1950. október 24. Idézi GYÖRFFY GÁBOR: *A sztálini időszak kommunista sajtópropagandája Romániában*. Magyar Kisebbség, 2008/1-2. 21. p.

⁴⁰ Bukarest, 1989. december 27. szerda (Tanjug-MTI). Ceaușescu-per: Nicolae Ceaușescunak és feleségének perében a román televízió által sugárzott videofelvétel-részlet szerint a következő szóváltás hangzott el a vád képviselője és a vádlott között: „Vádló: Miért vádolta Mileát árulással és miért mondta, hogy öngyilkosságot követett el, hogy elkerülje a büntetést? Ceaușescu: Milea áruló volt és saját elhatározásából lett öngyilkos. A tisztek azt mondták, hogy megtagadta a rend helyreállítására.”

Egymást követik a képernyő előtt a szónokok, mindenkinek van valami bejelenteni valója. Szigorú felhívás hangzott el, hogy Bukarestben hagyjanak abba mindenféle garázdálkodást. Érkeztek ugyanis hírek arról, hogy a felkelő csoportok boltokat rabolnak ki. A fővárosi rendőrség, a milícia képviselője bejelentette: a rendőrség a nép mellett áll. Egy katonatiszt iratokkal a kezében jelent meg a képernyő előtt és közölte: a központi bizottság épületéből kidobált iratok a téren hevernek. Senki se tépje el azokat, őrizze meg és majd szolgáltatassa vissza, mert az iratokból fontos adatok derülhetnek ki – mondta. Az egyik felkelő követelte, hogy ne legyen önbíráskodás Romániában. Ha helyreáll a rend, akkor majd minden ügyet megvizsgálják, és a felelősöket tettükhöz mérten megbüntetik. A nagykövetség közvetlen közelében levő épületben egy fegyveres az egyik lakásban lelőtt egy idősebb nőt, a fiatalabbat túszként tartja fogva. Az épületet az elmúlt percekben vette körül a rohamsisakos rendőrség. A TV többször bemondta, hogy arab terroristák garázdálkodnak a *Securitate* szétvert egységeivel együtt.⁴¹ Nagykövetségünkön továbbra sincs kifelé telefonvonal, ma már nem működik a VCS sem.⁴² Katonai attasénk maximálisan támogatja munkánkat. A filmtekerceket és videófelvételeket a későbbiekben felterjesztem.”⁴³

Az egyre kaotikusabbnak tűnő helyzetben a katonaság és az Állambiztonsági Szolgálat (*Securitate*) egyes főtisztjei kulcsszerepet játszottak. Döntőnek bizonyult a tömegmészárlást megtagadó *Vasile Milea* honvédelmi miniszter meggyilkolása, amely a hadsereg vezérkarát azonnali cselekvésre készítette. A jelek szerint a hadsereg nagy többsége ezt követően átállt, míg a *Securitate* belül szakadás történt. A már hónapok

A Nemzeti Megmentés Frontja Tanácsának december 29-i esti televíziós közleménye hangsúlyozza, hogy posztumusz előléptették Vasile Milea néhai nemzetvédelmi minisztert hadseregtábornokká. A miniszter Nicolae Ceaușescu szerint öngyilkos lett, amikor leleplezték, mint árulót. Azóta számos hír jelent meg arról, hogy agyonlőtték, mert megtagadta Ceaușescu tűzparancsának teljesítését. Az AFP arról ír, hogy a *Securitate* végzett a miniszterrel, korábban pedig volt olyan hír is, hogy Ilie Ceaușescu miniszterhelyettes saját kezűleg lölte le. Bukarest, 1989. december 29. péntek (Reuter/AFP/MTI) <http://rendszervaltas.mti.hu/Pages/News.aspx?se=1&wo=Mile%3a%l&t&sd=19891101&ed=19891231&sp=0&ni=230552&ty=1> [2014. 02. 14]

⁴¹ Az arab részvétel gyanúja vissza-visszatérően felbukkan a romániai események során. Az RKP kongresszusának legünnepeltebb vendége a Palesztin Felszabadítási Front vezetője, Jasszer Arafát volt. Az MTI 1989. december 13-án közölte, hogy a *Securitate* egységei külföldi katonai segítséget kértek. Szemtanúk állítása szerint a bukaresti utcákon palesztin, arab vagy más nemzetiségű terroristák holttesteit látták. Másnap a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Közéleti Fóruma utal azokra a hírekre, melyek szerint a *Securitate* vérengzéseiben líbiai és szíriai fegyveresek is szerepet vállaltak, akik kiképzés címén tartózkodnak Romániában. „A titkosrendőrség alakulatai idegen, arab katonákat is bevetettek a romániai népek ellen, felidézve azt a veszélyt, hogy a polgárháború a külső intervenció révén nemzetközi jelleget ölt. A példaértékű eset bizonyítja, hogy az a líbiai és szíriai rendszer, amelynek katonái egy európai ország forradalma ellen is fellépnek, nem csupán a Közép-Kelet de az egész világ békéjét fenyegeti, mint a nemzetközi terrorizmus és fegyveres agresszió rohamosztaga.” Horn Gyula külügyminiszter december 26-án kedden reggel kérésükre fogadta Algéria, Irak és a Palesztinai Felszabadítási Szervezet budapesti misszióinak vezetőit, akik a Budapesti Arab Nagykövetség Tanácsa nevében kijelentették, hogy tudomásuk szerint arabok nem harcolnak Romániában a népi forradalmi erők ellen. Egyidejűleg kifejezték, hogy az arab népek a jövőben is ápolni fogják a baráti viszonyt Románia népeivel. MTI 1989. december 23-26. <<http://rendszervaltas.mti.hu/Pages/News.aspx?se=1&wo=arabok+nem+harcolnak+Rom%3a%lni%3a%lban&sd=19891201&ed=19891231&sp=0&ni=229728&ty=1>> [2014. 03. 12]

⁴² Bizalmas kapcsolattartásra kiépített, zártkörű közigazgatási telefonrendszer. Ez kötötte össze a Varsói Szerződés miniszterelnökeit, de a külképviseleteket is a küldő ország külügyminisztériumával.

⁴³ Hírszerzés. Románia 1989. december 22. ÁBTL 1.11.4-T-III/89 542. d. 7/931/411. 208. p.

óta szerveződő ellenzék ily módon lépéskényszerbe került, és december 22-én bejelentette, hogy *Nicolae Ceaușescu* megfosztották hatalmától, és az ország irányítását a *Corneliu Manescu* által vezetett Nemzeti Megmentés Frontja vette át. A Ceaușescu-korszak 1989. december 25-én zárult le végérvényesen, amikor egy különleges katonai bíróság halálra ítélte az egykori pártfőtitkár-államfőt és feleségét, akiken az ítéletet azonnal végrehajtották. Valószínűnek látszik, hogy e lépéssel az új román vezetés véres polgárháború kirobbanását akadályozta meg.

A továbblépés akkori alternatíváiról utólag már sokat tudunk. De a sikerek és kudarcok esélyeit a messzebb látó tekintet már akkoriban is észlelni tudta, a tanulságok pedig számunkra is figyelemre méltóak. „Ahhoz, hogy térségünk egy-egy eseményét megérthessük, időben és térben tágabb összefüggésekben kell elhelyezni azokat. Talán így a fogalmak eltérő felfogásuk ellenére is értelmezhetőkké válnak, az események kiváltó okai pedig világosabbak, s reményeink szerint a későbbiekben elkerülhetők lesznek. (...) A romániai történéseket Magyarországon hajlamosak úgy a politikusok, mint az állampolgárok a romániai, elsősorban az erdélyi magyarság helyzete felől szemlélni, értelmezni, megítélni. Ez a szemlélet pedig kizárja a Romániában kialakult szituáció megértését, súlyos csapdákat rejt vératlan helyzetek értékelésekor, és kizárja a magyar politikai gondolkodás és cselekvés új útjainak megtalálását is. Így tehát – bár nyilvánvaló volt, hogy a televízió keresztül importált és vezényelt quasi-forradalom 1989. december 22-én nem oldhatta meg a román társadalom súlyos problémáit –, valahogy mégis szinte mindenki reménykedett azokban a decemberi napokban, és kivételes történelmi lehetőségről beszélt. Pedig újra és újra tudomásul kell venni – egy társadalmat nem lehet lecserélni. A polgárosodást, a civil társadalom megteremtésének szerves folyamatát nem lehet egyetlen nagy ugrással pótolni. Egy bizonytalan identitástudatú, éhséggel, egzisztenciális gondokkal, kisebbségi érzéssel küszködő nép, önmagában is nehezen kezelhető feszültségekkel, bizonytalan kimenetelű politikai küzdelmekkel terhelt világot csak súlyosbíttja a hosszú évtizedek során elhibázott kisebbségi politika. (...) Nyilvánvaló, hogy időigényes folyamat, amíg az emberek megtanulnak élni a szabadság, a gazdasági szabadság, a demokrácia adta lehetőségekkel, s az eredményesség úgy a civil társadalom felépítésében, mint a gazdasági jogállamiság intézményrendszerének kialakításában, működtetésében nagyban függ az illető ország felkészültségétől, illetve *azoktól a politikai érdekeket megjelenítő csoportoktól, melyek képesek lesznek az új történelmi helyzet kihívására választ adni.*”⁴⁴

⁴⁴ TÖRZSÖK ERIKA: *Mi történt Romániában?* (Románia 1989 december 17–1990 május 20). [géptelt kézirat] Budapest s. n., 1990. 19. p. SZTE Egyetemi Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény TEGY 5153.